

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ, ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ: ΑΔΥΝΑΜΟΙ ΚΕΡΔΙΣΜΕΝΟΙ ΚΑΙ ΙΣΧΥΡΟΙ ΧΑΜΕΝΟΙ

Λυμπεράκη Α.

Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περίληψη

Όλες οι πτυχές της παγκοσμιοποίησης έχουν επιπτώσεις στις γυναίκες επειδή «το κοινωνικό φύλο είναι παντού». Εδώ θα εξετάσω τις αλλαγές που συντελούνται στη γεωγραφία της παραγωγής, στις αγορές εργασίας και στις ανάγκες για κοινωνική προστασία. Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης δεν είναι συμμετρικές και γίνονται αισθητές με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Έτσι, έχουμε κερδισμένους και χαμένους και κερδισμένες και χαμένες. Οι φεμινίστριες βρίσκονται ελαφρώς διχασμένες πάνω στο ζήτημα των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης για τις γυναίκες. Στην ανακοίνωση αυτή επιχειρώ να αναδείξω τα αδρά δεδομένα μιας ρευστής εικόνας αντιφατικών αλλαγών και υποστηρίζω πως η παγκοσμιοποίηση γεννάει αδύναμους κερδισμένους και ισχυρούς χαμένους...

GLOBALISATION, WOMEN AND WORK: WEAK WINNERS AND POWERFUL LOSERS

Lyberaki A.

Panteion University, Department of Economic and Regional Development

Abstract

Starting from the premise that socio-economic processes are gendered, all aspects of globalisation can be expected to affect women. Here I deal with changes in the geography of production, in labour markets and social protection institutions. The effects of globalisation are moving in divergent directions and their influence is felt differently in poor and rich countries. There are winners and losers among men and women too. Feminists are divided on the issue of globalisation and its implications for women. This paper traces some stylized facts of the broad and multifaceted process of transformation and arrives at the conclusion that globalisation creates weak winners and powerful losers.

Λέξεις κλειδιά: Παγκοσμιοποίηση, γυναίκες, εργασία, οικογένεια, κοινωνική προστασία

Key words: Globalisation, women, employment, family, social protection.

1. Εισαγωγή

Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί διαφορετικές και ασύμμετρες επιπτώσεις σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές αλλά και σε διαφορετικές κατηγορίες γυναικών. Έτσι, έχουμε κερδισμένους και χαμένους και κερδισμένες και χαμένες. Οι φεμινίστριες βρίσκονται ελαφρώς διχασμένες πάνω στο ζήτημα των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης για τις γυναίκες: αποτελούν τα θύματα των αλλαγών που συντελούνται, ή μήπως μπορούν και να επωφεληθούν από νέες ευκαιρίες και μεγαλύτερο φάσμα διαθέσιμων επιλογών; Πρώτα επιχειρώ σύντομη αναδρομή στη σχετική συζήτηση ως προς τις επιπτώσεις της

παγκοσμιοποίησης στις γυναίκες των αναπτυσσόμενων οικονομιών και στη συνέχεια εξετάζω πιθανές επιπτώσεις για τις γυναίκες της Ευρωπαϊκής Μεσογείου. Η θέση που υποστηρίζω είναι η ακόλουθη: μέσα στην αντιφατική πολυπλοκότητά της, η παγκοσμιοποίηση γεννάει αδύναμους κερδοσμένους και ισχυρούς χαμένους. Αν και οι πολυπληθέστερες κατηγορίες γυναικών βρίσκονται στην πρώτη κατηγορία (των αδύναμων κερδοσμένων) δεν είναι παράξενο το γεγονός που ο δημόσιος διάλογος αλλά και η ακαδημαϊκή συζήτηση ηγεμονεύονται από τη δυνατότερη φωνή όσων έχουν κάτι να χάσουν.

2. Η νέα γεωγραφία της παραγωγής και ο διπλασιασμός του αριθμού των εργαζομένων μέσα σε μια 10ετία στη διεθνή αγορά.

Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί κοσμογονικές αλλαγές στο εύρος της διεθνούς αγοράς. Σημειώνονται ποσοτικές και ποιοτικές αλλαγές στην παραγωγή, στις θέσεις εργασίας, στους μισθούς, στη ζήτηση και σε όλες τις οικονομικές παραμέτρους. Αλλάζουν οι πρωταγωνιστές του διεθνούς σκηνικού με την επιστροφή των γιγάντων (Κίνα και Ινδία) και την είσοδο νέων παικτών μικρότερου μεγέθους. Το μερίδιο των χτεσινών ηγεμόνων μοιραία συρρικνώνεται. Ποιες είναι οι επιπτώσεις για τις γυναίκες;

Χωρίς αμφιβολία η ταχεία μεγέθυνση στις σχετικά φτωχότερες χώρες δημιουργεί πολλές νέες θέσεις εργασίας για τις γυναίκες (και για τους άνδρες) και οι αμοιβές για την εργασία αυτή είναι καλύτερες από τις διαθέσιμες εναλλακτικές (στον άτυπο τομέα ή στη σφαίρα της απλήρωτης οικιακής εργασίας). Πληθώρα ερευνών έχει επισημάνει μια ιδιαίτερη «θετική προκατάληψη» για την πρόσληψη γυναικών εξ αιτίας των χαρακτηριστικών της γυναικείας εργασίας (πραγματικών ή ιδεολογικών) (Elson & Pearson, 1981). Η μαζική ένταξη των γυναικών των φτωχότερων χωρών στην αμειβόμενη απασχόληση δρομολογεί μια πολλαπλά απελευθερωτική διαδικασία σε πολλούς σημαντικούς τομείς ταυτόχρονα (θέση στην οικογένεια, στην υγεία, στην εκπαίδευση, στην κοινωνία) (Sen, 1999). Αυτή η άποψη δεν είναι ασφαλώς νέα, καθώς επαναδιατυπώνει τη κλασική μαρξιστική θέση περί της απελευθερωτικής λειτουργίας της εργασίας.

Οι φεμινίστριες είναι ελαφρώς διχασμένες πάνω στο θέμα αυτό. Οι δύο διαφορετικές απόψεις μπορούν να συνοψιστούν ως εξής: Από τη μια πλευρά βρίσκεται η «σκεπτικιστική άποψη» που δεν βλέπει καθόλου αυτόματη τη διασύνδεση ανάμεσα στη συμμετοχή στην απασχόληση και στην ευημερία των γυναικών, ιδιαίτερα σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης και εκμετάλλευσης. Από την άλλη, βρίσκεται η αντίληψη που υποστηρίζει ότι για να αξιολογήσει κάποιος τη διασύνδεση ανάμεσα στην εργασία και στην ευημερία των γυναικών θα πρέπει να «μπει στη θέση εκείνων για τις οποίες γίνεται η συζήτηση» και σε κάθε περίπτωση να ακούσει προσεκτικά τη δική τους φωνή. Αν το κάνει, τότε θα πρέπει να ξεχάσει ορισμένα «αυτονόητα ρητορικά σχήματα» και να κατανοήσει ότι η βελτίωση της θέσης συχνά συνεπάγεται κόσθη και απώλειες για όσους ήταν μέχρι χτες σχετικά ευνοημένοι.

Η πρώτη άποψη επικαλείται ευρήματα εμπειρικών ερευνών που δείχνουν πως οι συνθήκες εργασίας και οι αμοιβές είναι εξαιρετικά εκμεταλλευτικές για τις γυναίκες στα εξαγωγικά εργοστάσια του αναπτυσσόμενου κόσμου (Koggel, 2003; Mohanty, 1997). Η εικόνα της εκμετάλλευσης και των διακρίσεων αναδείχθηκε και στις πρώτες έρευνες για τη δραστηριότητα των πολυεθνικών επιχειρήσεων (στην ηλεκτρονική βιομηχανία της Νοτιο-Ανατολικής Ασίας -Elson & Pearson, 1981, στον κλάδο της παραγωγής δαντέλας στην Nasrapur της Νότιας Ινδίας -Mies, 1982 αλλά και σε περισσότερο πρόσφατες έρευνες για τις Maquiladoras στην Tijuana του Μεξικού -Fussell, 2000, Beneria κ.ά., 2000).³⁷

³⁷ για την περίπτωση των Maquiladoras, η Linda Lim (1990) ασκεί κριτική σε εκείνες τις αναλύσεις που βλέπουν μόνο την αρνητική εικόνα της εκμετάλλευσης και της αιχμαλωσίας των γυναικών εργαζομένων, αδυνατώντας να εντοπίσουν τις ανοδικές τάσεις στις αμοιβές και τη βελτίωση στις συνθήκες εργασίας όσο η αγορά εργασίας στενεύει και περιορίζονται τα

Ο αντίλογος στη σκεπτικιστική άποψη στηρίζεται επίσης σε εμπειρικά ευρήματα, κυρίως νεότερων ερευνών. Επανεξετάζοντας την εμπειρία της Νοτιο-Ανατολικής Ασίας, οι Dollar & Gatti (1999) καταλήγουν ότι διευκολύνθηκε η πρόσβαση των γυναικών στην απασχόληση, ότι περιορίστηκε το εκπαιδευτικό χάσμα ανάμεσα στα φύλα και ταυτόχρονα περιορίστηκε το χάσμα των αμοιβών ανδρών και γυναικών. Παράλληλα, σημειώνεται μια μετατόπιση στον «τόνο» της ανάλυσης προς οπτικές που αντιμετωπίζουν τις γυναίκες σαν υποκείμενα και όχι σαν παθητικά αντικείμενα της αναπτυξιακής διαδικασίας. Αυτός ο προβληματισμός προκάλεσε τη διατύπωση και «δεύτερων σκέψεων» από πλευράς εκπροσώπων της πρώτης άποψης.³⁸

Ίσως η σημαντικότερη ανάλυση στο πλαίσιο αυτής της θεώρησης είναι της Naila Kabeer. Στο έργο της *The Power to Choose: Bangladeshi women in Dhakka and London* (2000) υποστηρίζει πως αν κάποιος επιχειρήσει να «ακούσει τη φωνή των ίδιων των γυναικών» τότε θα αντιληφθεί πως η δυνατότητα επιλογών προσφέρει νέα δύναμη στις γυναίκες, ιδιαίτερα στις φτωχές χώρες. Η θετική αποτίμηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η εργασία, ακόμη και μέσα σε ένα δυσμενές περιβάλλον διακρίσεων, δεν περιορίζεται μόνο στην περίπτωση των γυναικών στο Bangladesh, αλλά φαίνεται να αφορά και άλλες χώρες με εξαγωγικούς μεταποιητικούς κλάδους. Στην Τουρκία για παράδειγμα, τα ευρήματα μίας μελέτης για τις γυναίκες που εργάζονται στον κλάδο της ένδυσης δείχνουν ότι οι περισσότερες γυναίκες αντιλαμβάνονται όλο και λιγότερο την εργασία ως έναν "παροδικό ρόλο", τον οποίον θα διακόψουν μόλις παντρευτούν ή μόλις αποκτήσουν παιδιά. Αντιθέτως, η στάση απέναντι στην εργασία λαμβάνει περισσότερο το χαρακτήρα του "μόνιμου τρόπου ζωής" (Eraydin & Erendil, 1999).

3. Αγορές εργασίας σε διαδικασία επώδυνης ανασυγκρότησης.

Οι γεωγραφικές μετατοπίσεις της παραγωγικής διαδικασίας σε συνδυασμό με τα επιπτώσεις της διάχυσης της νέας τεχνολογίας φέρνουν μια νέα κατάσταση στις αγορές εργασίας παντού. Αποκεντρωμένες και ευέλικτες μορφές παραγωγής και ο φόβος της μετεγκατάστασης ασκούν αφόρητες πιέσεις με πολλούς παραλήπτες. Ούτε και στο σημείο αυτό υπάρχει συμφωνία ως προς την κατεύθυνση των επιπτώσεων.

Συμφωνία υπάρχει ως προς ένα σημείο (αλλά και πάλι με αποχρώσεις): Η κατάσταση αυτή ασκεί πίεση στο επίπεδο των μισθών στις οικονομίες υψηλού εισοδήματος, ιδιαίτερα στις αμοιβές της ανειδίκευτης εργασίας. Έτσι παρατηρείται διεύρυνση του χάσματος ανισότητας ανάμεσα στις αμοιβές των εργαζομένων με υψηλές και με χαμηλές δεξιότητες, τόσο στο εσωτερικό των χωρών όσο και μεταξύ χωρών (Wood, 1991; Standing, 1999). Συγκαταλέγονται οι γυναίκες μεταξύ των «χαμένων» αυτής της διαδικασίας; Θίγονται αναλογικά περισσότερο; Και πώς;

Η «μεγάλη εικόνα» των τάσεων στην απασχόληση και στους μισθούς δεν δείχνει να επιβεβαιώνει εκ πρώτης όψεως τον ισχυρισμό του αναλογικά μεγαλύτερου βάρους προσαρμογής για τις γυναίκες. Η γενική τάση ως προς τη συμμετοχή στην απασχόληση δείχνει συστηματική αύξηση της απασχόλησης των γυναικών και στην ΕΕ και στις ΗΠΑ, ενώ το χάσμα των αμοιβών τείνει να γίνεται μικρότερο (αλλά με αργούς ρυθμούς) (Pissarides et al, 2005). Οι γυναίκες ωστόσο δουλεύουν λιγότερες ώρες από τους άνδρες και επειδή αναλογικά περισσότερες βρίσκονται σε θέσεις μερικής απασχόλησης, αλλά και επειδή ακόμα και στις θέσεις πλήρους απασχόλησης εργάζονται λιγότερες ώρες την εβδομάδα σε σύγκριση

άφθονα αποθέματα της φθηνής και πειθηρίας ανθρωποδεξαμενής

³⁸Η Ruth Pearson, 1998, παραδέχεται ότι η δουλειά της με την Diane Elson του 1981, στην προσπάθεια να αναδείξει τις αρνητικές επιπτώσεις εκμετάλλευσης, είχε υποτιμήσει τις επιπτώσεις που η εργασία των γυναικών θα είχε στον ευρύτερο ρόλο τους και στη διαπραγματευτική θέση τους.

με τους άνδρες. Η αύξηση της εκπαίδευσης αυξάνει τη συμμετοχή στην απασχόληση, ενώ η ύπαρξη μικρών παιδιών στην οικογένεια αυξάνει την απασχόληση των ανδρών και μειώνει αισθητά την απασχόληση των γυναικών (στο ίδιο).

Η θετική γενική τάση και οι διαφορετικές ταχύτητες των μεταβολών σε διαφορετικές χώρες υποδηλώνουν ότι σε γενικούς όρους η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης δεν φαίνεται να έχει ανακόψει την τάση εξισορρόπησης ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες τόσο ως προς τη συμμετοχή στην απασχόληση όσο και ως προς τις αμοιβές της εργασίας. Μήπως όμως οι χώρες που «προοδεύουν» με αργούς ρυθμούς τελικώς σηκώνουν μεγαλύτερο βάρος προσαρμογής λόγω παγκοσμιοποίησης; Μήπως δηλαδή οι χώρες της Μεσογειακής Ευρώπης που σημειώνουν τους βραδύτερους ρυθμούς μείωσης του χάσματος των φύλων είναι αιχμάλωτες της παγκοσμιοποίησης; Δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται κάτι τέτοιο από τις διαθέσιμες ενδείξεις. Αντιθέτως, οι χώρες που «αντιστέκονται» στην παγκοσμιοποίηση με τη διατήρηση υψηλών ρυθμιστικών παρεμβάσεων στην αγορά (όπως στη Νότια Ευρώπη) καθυστερούν στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και αποκλείουν από την απασχόληση μεγάλο αριθμό γυναικών.³⁹

Μήπως όμως άλλες πτυχές της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης, όπως η απελευθέρωση του εμπορίου, για παράδειγμα, προκαλούν αρνητικές επιπτώσεις στην εργασία των γυναικών; Οι εμπειρικές ενδείξεις εδώ είναι αντιφατικές. Ο Adrian Wood δεν βρίσκει αναλογικά μεγαλύτερο «άγχος» για τις γυναίκες. Άλλοι ερευνητές βρίσκουν ότι σε ορισμένους τουλάχιστον κλάδους (κλωστοϋφαντουργία, ρούχα, δέρμα και δερμάτινα είδη) έχει επηρεαστεί αρνητικά η απασχόληση κυρίως των εργατριών σε πλούσιες χώρες (Αυστραλία, Καναδάς, Ιαπωνία και Ολλανδία) (Kucera & Milberg, 2000). Η βιβλιογραφία γύρω από το νέο τοπίο της απασχόλησης είναι τόσο πλούσια όσο και αντιφατική⁴⁰. Αναμφίβολα υπάρχει ένα πανθομολογούμενο πρόβλημα με τους εργαζόμενους και τις εργαζόμενες χαμηλών δεξιοτήτων: πρόβλημα ευκαιριών απασχόλησης και πρόβλημα αμοιβών και συνθηκών εργασίας. Επίσης, φαίνεται πως οι πλέον επαπειλούμενες κατηγορίες εργαζομένων είναι εκείνες που έχουν κάτι να χάσουν (όσοι και όσες είχαν διασφαλίσει συνθήκες ασφάλειας απασχόλησης και προδιαγεγραμμένες εργασιακές διαδρομές). Παράλληλα αυξάνει ο αριθμός και το μερίδιο των ευάλωτων εργαζομένων (με ειδικό καθεστώς, προσωρινή εργασία, χαμηλές αποδοχές και αβέβαιο μέλλον). Οι γυναίκες υπεραντιπροσωπεύονται στην τελευταία αυτή κατηγορία: στο «κάτω άκρο» των δεξιοτήτων, της προσιθέμενης αξίας, της κοινωνικής αναγνώρισης και των κακών αμοιβών. Εκεί ακριβώς εντοπίζεται το πρόβλημα της εργασίας. Εκεί δημιουργείται και το μεγάλο δίλημμα: περισσότερες ή καλύτερες θέσεις εργασίας;

Σε αντίθεση με αυτό που πιστεύουν οι περισσότεροι, δεν υπάρχει στην πραγματικότητα τέτοιο δίλημμα. Υπάρχει δίλημμα αλλά διατυπώνεται ως εξής: περισσότερες (καλές και κακές) θέσεις εργασίας, ή λιγότερες και αμφίβολης βιωσιμότητας; Οι φεμινίστριες έχουν απολύτως δίκιο όταν αναδεικνύουν τη αρνητική φόρτιση που έχουν προσλάβει οι υπηρεσίες φροντίδας στις σύγχρονες κοινωνίες. Έχουν δίκιο όταν λένε ότι επειδή είναι «παραδοσιακά γυναικείες δουλειές» που τις κάνουν κατά παράδοση γυναικείες δωρεάν στο πλαίσιο της οικογένειάς τους, αυτές οι δουλειές έχουν μικρή αναγνώριση της αξίας που προσφέρουν στην οικονομία και στην κοινωνία. Αυτό όμως δεν αναιρεί την πειστικότητα του διλήμματος. Συνηγορεί για εκτεταμένα προγράμματα αναδιανομής εισοδήματος, για επιδότηση θέσεων εργασίας, για

³⁹Οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις στην αγορά φαίνεται ότι επενεργούν αρνητικά και στα συνολικά επίπεδα απασχόλησης, όπως προκύπτει από τα έργα των Nicoletti et al, 2001, Pissarides, 2003, Lopez-Garcia, 2003. Επιπλέον, η αρνητική τους επίδραση είναι ισχυρότερη στις γυναίκες (ανακόπτοντας τη δημιουργία νέων μικρομεσαίων επιχειρήσεων κυρίως στις υπηρεσίες, που είναι περισσότερο πιθανόν να απασχολήσουν γυναίκες).

⁴⁰Για επισκόπηση της σχετικής συζήτησης βλέπε Λυμπεράκη, 1998 και Λυμπεράκη και Δενδρινός, 2004.

ανάληψη ίσως από το κράτος μέρους της δραστηριότητας αυτής, αλλά δεν εξαφανίζει το πρόβλημα: αν οι δραστηριότητες αυτές γίνονται με αμοιβή, τότε κάποιος θα πρέπει να πληρώσει, αν πάλι όχι, τότε θα συνεχίσουν να τις κάνουν οι ίδιες «αόρατες» πρωταγωνίστριες πίσω από τις κλειστές πόρτες των σπιτιών τους. Έτσι, το φορτίο το επωμίζονται οι γυναίκες και έτσι και αλλιώς. Είτε ως νοικοκυρές (που εσωτερικεύουν το κόστος της παροχής φροντίδας) είτε ως εργαζόμενες που εργάζονται επισφαλώς και κακοπληρωμένα για τις ίδιες δουλειές. Αυτός ο προβληματισμός περί κόστους και περί της ανάγκης ανακατανομής του με τρόπο περισσότερο ισότιμο (και τελικώς δίκαιο) μας οδηγεί κατευθείαν στο τρίτο πεδίο που εξετάζω: αυτό των θεσμών (αλλά και των αξιών και των νοοτροπιών) και των πολιτικών.

4. Το σύστημα της κοινωνικής προστασίας αντιμέτωπο με παλιούς και νέους κινδύνους.

Το κοινωνικό κράτος της μεταπολεμικής ευημερίας συμπύκνωνε τα ιδεώδη και τις ιδιαίτερες προδιαγραφές της φορντικής τάξης πραγμάτων και του συμβόλου της, δηλαδή του άνδρα πλήρως και δια βίου απασχολούμενου. Στηριζόταν σε δύο κρίσιμες παραδοχές: Η πρώτη αφορούσε την οικογένεια, που υποτίθεται πως στηριζόταν σε έναν εργαζόμενο (τον άνδρα) και σε μια νοικοκυρά (τη γυναίκα) η οποία κατανάλωνε εμμέσως τον «κοινωνικό μισθό». Η δεύτερη παραδοχή αφορούσε την προβλεψιμότητα ενός άνευ εκπλήξεων κύκλου ζωής (ένταξη στην αγορά εργασίας, αδιάλειπτη απασχόληση στην ίδια ή σε παρόμοια δουλειά, συνταξιοδότηση). Στη βάση αυτών των παραδοχών, το κοινωνικό κράτος έπαιζε σημαντικό ρόλο στα πρώτα και στα τελευταία στάδια του κύκλου ζωής (σχολείο και συντάξεις) και μόνο εκτάκτως ενδιάμεσως (μικρό διάλειμμα ανεργίας ή ασθένειας) (Esping-Andersen, 1994:167).

Η σημερινή κατάσταση είναι αισθητά διαφορετική. Τόσο οι διεργασίες της παγκοσμιοποίησης όσο και η δυναμική των τεχνολογικών μετασχηματισμών οδηγούν στην περιθωριοποίηση αυτού που αποτελούσε τον “τυπικό εργάτη” της προηγούμενης φάσης. Η κυριαρχία της απασχόλησης στις υπηρεσίες, η αυτοτελής οικονομική δραστηριότητα των γυναικών, η αστάθεια και ασυνέχεια της εμπειρίας απασχόλησης ξεφεύγουν από τις προηγούμενες νόρμες και διαγράφουν «μη τυπικές τροχιές». Οι αλλαγές στην απασχόληση μαζί με τις αλλαγές στην οικογένεια δημιουργούν νέες και πειστικές ανάγκες κοινωνικής προστασίας όχι πλέον αποκλειστικά στην αρχή και στο τέλος του κύκλου ζωής αλλά σε ολόκληρη τη διάρκεια (Hewitt, 1994). Η μετάβαση από τον φορντικό κανόνα της πλήρους και δια βίου απασχόλησης (για κάποιους) προς ένα μεταφορντικό καθεστώς αβέβαιης, διακοπτόμενης και μισθολογικά άνισης εργασίας για περισσότερους (και περισσότερες) αποτελεί μια επώδυνη πραγματικότητα που διαμορφώνει την καθημερινότητα ολόένα και περισσότερων ανθρώπων, ανδρών και γυναικών. Όλα αυτά επηρεάζουν τις οικογενειακές οικονομικές διευθετήσεις και υπαγορεύουν μια (συχνά επώδυνη) μετάβαση από την οικογένεια που στηριζόταν σε ένα εισόδημα στην οικογένεια δύο εισοδημάτων. Όμως, η μετάβαση αυτή δεν είναι αυτόματη (Lewis, 2000).

Μέχρι να φτάσουμε στον ιδεότυπο της οικογένειας των δύο εισοδημάτων, θα συνεχίσει να ασκείται αφόρητη πίεση στις γυναίκες που δουλεύουν σε συνθήκες σχετικά επισφαλούς εργασίας, ώστε να συνδυάζουν αμειβόμενες και μη-αμειβόμενες δραστηριότητες ενώ κατέχουν μια σχετικά περιθωριακή θέση στον κόσμο της αγοράς εργασίας. Προκειμένου να φτάσουμε κάποτε εκεί θα πρέπει κοντά στην ανασυγκρότηση της αγοράς εργασίας να προχωρήσει παράλληλα η ανασυγκρότηση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Το ένα δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς το άλλο.

5. Συμπεράσματα

Η παγκοσμιοποίηση προκαλεί έντονους κραδασμούς στην κατάσταση πραγμάτων της οικονομίας αλλά και της κοινωνίας. Προκαλεί ποικίλες και αντιφατικές επιπτώσεις σε παραγωγούς και εμπόρους στη διεθνή οικονομία, και αναστατώνει τις κληρονομημένες ισορροπίες ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες. Με κίνδυνο γενικευτικής απλούστευσης, μπορεί

να υποστηριχθεί πως οι διεργασίες που συνήθως ονομάζουμε «παγκοσμιοποίηση» δημιουργούν περισσότερες ευκαιρίες για τις γυναίκες στον κόσμο. Δημιουργούν ευκαιρίες που με τη σειρά τους αποτελούν δυνάμει προϋποθέσεις για περισσότερη ισότητα.

Τα «αδρά δεδομένα» που παρουσιάστηκαν στο πρώτο μέρος συνηγορούν στην άποψη πως η διεύρυνση της παγκόσμιας αγοράς αυξάνει τις ευκαιρίες απασχόλησης για τις γυναίκες παντού, δημιουργεί ευκαιρίες προσπορισμού εισοδήματος εκεί που δεν υπήρχαν και αυξάνει σημαντικά το περιθώριο για περισσότερες επιλογές για τις γυναίκες. Οι αλλαγές αυτές συντελούνται μέσα σε κοινωνικό τοπίο ιδιαίτερα βεβαρυμένο από ανισότητες και διχοτομήσεις. Ανακατεύοντας την τράπουλα, δημιουργούνται έτσι «κερδισμένες» μεταξύ των αδυνάτων της προηγούμενης διευθέτησης, και «χαμένοι» μεταξύ των ισχυρότερων. Έτσι παράγονται «αδύναμοι κερδισμένοι και ισχυροί χαμένοι».

Η σημαντικότερη διαπίστωση της ανάλυσης που προηγήθηκε είναι πως συχνά οι κερδισμένες προέρχονται από τις τάξεις των «εκτός» και των αδυνάτων της προηγούμενης θεσμικής ισορροπίας. Οι μετασχηματισμοί που βρίσκονται σε εξέλιξη δεν επαρκούν ασφαλώς για να εξισορροπήσουν τις συσσωρευμένες διακρίσεις σε βάρος των γυναικών. Από πολλές απόψεις μάλλον μπορεί και να τις ενδυναμώνουν. Η επιλογή της ισότητας δεν μπορεί να εξυπηρετηθεί μέσα από τον αυτοματισμό της αγοράς: απαιτείται συντεταγμένη παρέμβαση μέσα από το σύστημα κοινωνικής προστασίας. Δεν χωράει αμφιβολία πως η επιλογή της μεγαλύτερης ισότητας συνεπάγεται σημαντικό κόστος. Όμως κόστος, κι ακόμα μεγαλύτερο, είχε και συνεχίζει να έχει η κατάσταση ανισότητας, επισφάλειας και κοινωνικού εγκλεισμού πολλών γυναικών σε δουλειές και ζωές β' κατηγορίας. Αν οι επιλογές και η δύναμη των ανθρώπων να διαλέγουν φέρνει μαζί της δαπανηρές πολιτικές, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η έλλειψη επιλογών κοστίζει ακόμα περισσότερο. Η δίκαιη κοινωνική διεύθετηση δεν προσκρούει στο υψηλό της κόστος, όπως πολύ παραπλανητικά συνήθως κυκλοφορεί. Προσκρούει στην απροθυμία των χτεσινών κερδισμένων να μοιραστούν τα προνόμιά τους με νέους διεκδικητές.

Βιβλιογραφία

Beneria L., M. Floro, C. Grown & M. MacDonald, 2000: Globalization and Gender. *Feminist Economics*, 6, 7-18.

Dollar D. & R. Gatti. 1999: Gender Inequality, Income and Growth: Are Good Times for Women? Washington: World Bank.

Elson D. & R. Pearson, 1981: Nimble fingers make cheap workers: An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing. *Feminist Review*, 7, 87-107.

Eraydin A., & A. Erendil, 1999: The role of female labor in industrial restructuring: new production processes and labor market relations in the Istanbul clothing industry. *Gender, Place and Culture*, 6, 259-272.

Esping-Andersen G., 1994: Equality and work in the post-industrial life-cycle. In D. Miliband (eds.), *Re-inventing the Left*, Polity, Cambridge.

Esping-Andersen G., 1999: *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford, Oxford University Press.

Fussell E., 2000: *Recomposition of Tijuana's Maquiladora Female Labor Force*. *Feminist Economics*, 6, 59-79.

Hewitt P., 1994: *About time: the revolution in work and family life*. IPPR/Rivers Oram Press.

Kabeer N., 2000: *The Power to Choose: Bangladeshi Women and Labor Market Decisions*

in London and Dhaka. London: Verso.

Koggel C., 2003: *Globalization and women's paid work: Expanding Freedom?* *Feminist Economics*, 9, 163-184.

Lewis J., 2000: *The gender settlement and social provision: from a male breadwinner to an adult worker model.* *Cost Action Meeting*, Κολονία.

Lim L., 1990: *Women's Work in Export Factories: The Politics of a Cause.* In Irene Tinker (eds.) *Persistent Inequalities: Women and World Development.* Pp.101-121. New York: Oxford University Press.

Lopez-Garcia, 2003: *Labour Market Performance and Start-up Costs: OECD Evidence.* CESifo Working Paper, No.849, CESifo Working Paper Series.

Λυμπεράκη Α., 1998: *Το αίτημα της πλήρους απασχόλησης ανάμεσα στο χτες και στο αύριο. Εισαγωγή στο Με Στόχο Ξανά την Πλήρη Απασχόληση, Διακήρυξη Οικονομολόγων για την Άρνηση της Μονόδρομης Σκέψης, Αθήνα, Πόλις.*

Λυμπεράκη Α. & Γ. Δενδρινός, 2004: *Ευέλικτη εργασία: νέες μορφές και ποιότητα απασχόλησης.* Εκδ. Κέρκυρα.

Mies M., 1982: *The lace makers of Narsapur: Indian housewives produce for the world market.* London: Zed Books.

Nicoletti G., A. Bassanini, E. Ernst, S. Jean, P. Santiago & P. Swaim, 2001: *Product and labour market interactions in OECD countries.* Working Paper No.312, OECD Economics Department, Paris.

Pearson R., 1998: *Nimble Fingers Revised: Reflections on Women and Third World Industrialisation in the Twentieth Century.* In *Feminist Visions of Development.* London: Routledge, 171-184.

Pissarides C., 2003: *Unemployment in Britain: A European Success Story.* CEP Discussion Papers, DPO600, Centre for Economic Performance, LSE.

Pissarides C., P. Garibaldi, C. Olivetti, B. Petrongolo & E. Wasmer, 2005 : *Women in the labour force: how well is Europe doing?* In Tito Boeri, Daniela del Boca & Christopher Pissarides (eds.) *Women at Work: An Economic Perspective.* Oxford: Oxford University Press).

Sen A., 1999: *Development as Freedom.* Oxford University Press, Oxford.

Standing G., 1999: *Global Feminization through Flexible Labor: A Theme Revisited.* *World Development*, 27, 593-602.

Wood A., 1991: *North-South Trade and Female Labour in Manufacturing: An Assymetry.* *Journal of Development Studies*, 27, 168-189.